

Вісник

2·2001

Але практичному втіленню таких проєктів мають передувати глибокі наукові дослідження і архітектурно-археологічні розкопки для виявлення поки що схованих під землею об'єктів культурної спадщини, які повинні бути врахованими і збереженими та включеними до нових планувальних і будівельних структур не лише як об'єкти туризму — пам'ятки, а й як життєдіяльні об'єкти життя.

У Чернігові це стосується насамперед використання підземного простору під Алеєю Героїв та Красною площею, сквером Попудренка, де є можливість влаштувати з використанням підземних конструкцій колишніх торгових рядів XIX сторіччя потрібні чернігівцям установи

торговельного та іншого культурно-побутового призначення, а поза межами цих конструкцій — оригінальні музейні експозиції, а також автостоянки і навіть транспортний тоннель для зняття з поверхні площі і прилеглих вулиць автотранспорту. Все це треба ретельно перевірити і врахувати.

Для нас також є актуальним питання відновлення та очищення землі від відомого сміттєзвалища за Масанами. Такий позитивний приклад продемонстровано на виставці в Будинку НСАУ у роботі Мілоша Фрідріха з Чехії.

Фестиваль тривав до 28 червня, і кожен бажаючий міг ознайомитися з виставками і зробити свої висновки.

Діна ФОМЕНКО

ХТО ВИШИВ ТУТ СЕРЕД РОЗКІШНОЇ ПРИРОДИ ЦІ ПИШНІ КИЛИМИ?..

Власниця казкових багатств і земель, які за площею перевищували кілька разом взятих країн, Олександра Браницька мала необмежені матеріальні можливості — вона могла «поставити на ноги» армію або спорядити флот. Та графиня не переймалася подібними амбіційними планами: вона подарувала людству Олександрію — всесвітньо відомий ландшафтний парк, що поблизу Білої Церкви на Київщині.

Парк, що розкинувся серед вікової діброви на березі Росі, вже понад двісті років вражає відвідувачів своєю красою. Будівництво Олександрії припадає на кінець 1780 — початок 1790 років. Саме тоді Браницька отримала в дарунок від чоловіка Білу Церкву і обрала місце для майбутнього парку. Автором проєкту і першим будівничим Олександрії довгий

час вважався французький архітектор Мюффо, але архівні документи свідчать, що на той час у Браницької працював італійський архітектор Домінік Ботані та садівник зі Львова Август Станге².

Хто хоч раз відвідав Олександрію, не залишився байдужим до романтичного ансамблю цієї неповторної пам'ятки паркової архітектури. Хтось згадує своє зачарування ланом великих блакитних квітів на високих стеблах, насаджених на березі Росі, що нагадували пескіпченну санфірну грядку; комусь можуть пригадатися поетичні рядки Олександра Олеся: «Хто вишив тут серед розкішної природи / Ці пишні килими, ці квіти і розводи?», а історик М. Костомаров був вражений¹ незвичайними композиціями з дивовижних дерев, які утворювали густий затінок

*Прижиттєвий портрет графині Олександри
Василівни Браницької. 1781 р.
Репродукція з живопису Річарда Бромптона*

і дарували відчуття свіжості й молодості.

Та найбільше враження справляла своєю відданою любов'ю до природи сама господиня Олександра Браницька. За спогадами одного з іноземних гостей графині, насажені нею екзотичні квіти та дерева були її товариством, друзями, вона милувалася ними, торкалася руками, промовляючи до них: «Голубчику, красеню ти мій...» Гарна і розумна, графиня вражала своїх сучасників шляхетною вишуканістю, їй присвячували вірші, писали портрети... Гаврило Романович Державін переклав з французької вірш, створення якого надихнув живописний портрет роботи англійця Річарда Бромптона. В цьому вірші таланти Олександри Браницької — незвичайної жінки — поет підносить вище за зброю, що нею підкорив світ Олександр Македонський. Вона миттєво брала у полон своїм серцем і душею.

Олександра Василівна Браницька, уроджена Енгельгард, небога графа Г. О. Потьомкіна-Таврійського, вже у двадцять — фрейліна, шість років потому — статс-дама Катерини II. А вигідне одруження з польським графом Францішеком Ксавелієм Браницьким зробило її однією з найзаможніших осіб Росії. Підтримка всесильного родича, підряди для армії під час другої турецької війни, хазяйновитість і ощадливість сприяли подальшому збільшенню її статку. За заповітом графа Г. О. Потьомкіна її і до того величезні багатства значно зросли. Після смерті Катерини II Олександра Василівна майже постійно живе у провінції. Розумна, добра, надзвичайно вишукана жінка користувалася незаперечним авторитетом і шапою.

У фондах НБУВ зберігається ксилографічний портрет Олександри Браницької, виконаний учнем академіка Л. А. Серякова гравером О. І. Зубчанниковим. На відміну від парадного портрету Річар-

да Бромптона, на якому графиня представлена як особа поважна, державна, причетна до справ значних і корисних (тут і гордовитий вираз красивого обличчя з ледь помітною посмішкою вневненої жінки, і театральна постать, і ордени, банти, стрічка, бароково розкішна парадна сукня, і романтичний пейзажний фон — мальовничий куточок Олександрії, і скульптурний бюст Катерини II на постаменті), в гравюрному портреті Браницької роботи О. І. Зубчанникова підкреслені свіжість її краси, жіпочність та чарівна ніжність молодої графині.

Браницькі і Потоцькі мали тісні родинні зв'язки: дві з трьох дочок Олександри Браницької стали Потоцькими, а син Владислав був одружений з сестрою Станіслава-Щенського Фелікса Потоцького — Розою. Старша дочка Олександри Браницької була першою дружиною власника Умані і Тульчина Станіслава-Щенського Фелікса Потоцького. Але всесвітньо відомий тепер дендропарк — Уманське чудо — Потоцький побудував не для Браницької, а для своєї другої дружини, ча-

рівної Софії Віт (1766–1822). 1796 року, через сім літ після одруження з Софією, жінкою рідкісної краси, Потоцький замовив польському архітектору Людвігу Метцелю³ побудувати розкішний парк, названий на честь молодої дружини графа «Софіївка».

Основна композиційна вісь парку проходить по річці Кам'янці, яка об'єднує великий масив (попад 150 гектарів) ансамблю з численними архітектурними спорудами, мармуровими та бронзовими скульптурами на античні сюжети, та різними видами гідроспоруд — шлюзами, водоспадами, каскадами, водограями, затишними мальовничими ставками тощо.

Відомий польський поет Станіслав Трембецький, який звик до розкошів двору польського короля Станіслава Августа, коли переїхав жити до графа Фелікса Потоцького, був настільки вражений красою парку, що це надихнуло на створення кращої в його поетичному доробку поеми (1806 р.). У присвяті до «Sophiowka» він з пафосом написав, що тільки любов могла створити на сухих берегах Кам'янки

«Сади Софії», патякаючи тим самим на одне з семи чудес світу — «Сади Семираміди». Так, дійсно так, саме любов і створила цю красу, адже старший за Софію на п'ятнадцять років граф Потоцький дуже кохав свою дружину.

Поема «Sophiowka» Станіслава Трембецького побачила світ 1815 року у Відні⁴. Прикрашають видання гравюри на міді, виконані з акварелей шотландського художника Вільяма Алена (William Allen), який жив в Україні у 1805 — 1814 роках. Автор гравюр — блискучий майстер офорту австрієць Вільгельм Фридрих Шлотербек (W. F. Schlotterbeck) — для передачі живописних ефектів акварелей дуже вдало використав техніку акватинти. П'ять гравюр з краєвидами «Софіївки» надруковано коричневою фарбою в один колір, що надає їм витонченої живописності і разом з чітко продуманою композиційною будовою зображених пейзажів строгої класичності. Завдяки цим офортам сьогодні можна уявити, як виглядали майже два століття тому такі мальовничі куточки парку: Громовий або Левовий грот, Колона смутку з каскадом «Три сльози», грот Венери, Острів кохання, Великий водоспад. Це унікальне видання є окрасою Відділу образотворчого мистецтва НБУВ. До речі, 1821 року під впливом подорожі до Умані декабрист Кіндрат Рилєєв переклав поему С. Трембецького на російську мову.

Щодо господині «Софіївки», біографія якої могла б стати основою пригодницького роману, і про красу якої переказувалися легенди, то її портретів, на жаль, відомо небагато. Тому всі вони є унікальними. Прижиттєвий живописний портрет графині Софії Потоцької роботи Жана Батиста Лампі (Jean Baptiste Lampi) є парним до портрета графа Станіслава Фелікса Потоцького, друге життя яким

Софіївка. Колона смутку і каскад «Три сльози». Гравюра на міді Вільгельма Фридриха Шлотербека з акварелі Вільяма Алена. 1805–1814 рр.

дав німецький гравер різцем Ігнатій Себастьян Клаубер (Ignace Sebastian Klauer). Цікавим і найбільш реалістичним вважається зроблений невідомим живописцем портрет Софії, який зник напочатку 1917 року з палацу Потоцьких в Умані⁵. Знайшовся він у середині 1960 року так само несподівано, як і зник — його заповів передати в музей після своєї смерті в Кам'янець-Подільському старий вчитель на прізвище Следніков. Що стосується графічних портретів Софії, то знайомому у ХІХ ст. колекціонеру Ровинському була відома різцева гравюра на сталі Роберта Рейхера (Robert Reyher) з настелі італійця Сальваторе Тончі⁶ (Salvatore Tonci), який зробив її портрет з натури 1800 року під час перебування у Росії.

Не обійшов увагою родину Потоцьких і видатний майстер різця і пензля Віктор Олексійович Бобров. Академік живопису, він у 1880 роках плідно працював і як гравер. Виконані ним у техніці офорту прекрасні портрети І. І. Шишкіна, І. С. Тургенева, Ф. М. Достоевського, М. І. Глінки та інших його сучасників, принесли йому широке визнання. Ці роботи відзначаються вправним академічним рисунком і високим рівнем технічного виконання, бо в них закладені традиції академічної школи Івана Петровича Пожалостіна, яка в свою чергу спиралася на школу гравіювання Ф. І. Йордана. Ілля Рєпін згадував, як за спиною В. О. Боброва юрмилися численні учні натурного класу Імператорської Академії мистецтв у перерві між заняттями, коли він ефектно освітлював білим олівцем на тонованому папері і французьким сильно розтушовував фон і тіні на білому⁷. А яке захоплення викликали його швидкі замальовки друзів олівцем, пером чи аквареллю, такі живі і влучні! Талано-

виті твори В. О. Боброва, які високо цінувалися ще за життя художника, після його смерті 1918 року повсюдно розшукуються колекціонерами, бо є окрасою кожного зібрання. Один з шедеврів цього художника маємо в колекції НБУВ. Це офорт, на якому зображено напівфігуру молодої жінки у розквіті своєї пишної краси. З неабиякою майстерністю художник відтворив виразне красиве обличчя, мереживо напівпрозорої сукні, ювелірні прикраси. Чорно-біла гравюра виконана і майстерно видрукувана у притаманній художнику оксамитовій живописній манері, що досягається органічним поєднанням пунктиру і штриха. Гравюра, на якій зображено одну з нащадків господині «Софіївки» — С. Потоцьку, має авторський підпис і датована 1884 роком.

Більше поталанило у сімейному житті молодшій дочці Олександри Браницької Єлизаветі, яка стала дружиною графа Михайла Семеновича Воронцова (1782—1856). 1823 року її чоловіка призначили новоросійським генерал-губернатором і

*Портрет графа Станіслава Фелікса Потоцького, 1807 р.
Різцева гравюра Ігнатія Себастьяна Клаубера за оригіналом Йоганна Батиста Лампі старшого (1788 р.)*

Портрет графині Софії Потоцької, 1884 р.
Офорт Віктора Олексійовича Боброва

намісником у Бессарабії, і одна з найпривабливіших жінок свого часу — розумна, сповнена м'якої чарівної жіночної грації графиня Єлизавета, яка, до того ж, мала добре серце — стала душею товариства, що збиралося в будинку генерал-губернатора в Одесі. Зрозуміло, чому саме Єлизавета Воронцова полонила О. С. Пушкіна. З її ім'ям пов'язані вірші поета: «Все в жертву пам'яті твоєї», «Прощание», «Талисман», «Сожженное письмо» та деякі інші. А червоний сердоліковий перстень, який вона подарувала опальному поету, був з ним і в останній день його життя.

Саме для неї, своєї коханої дружини, граф Михайло Семенович Воронцов у 1828 — 1848 роках побудував в Алуці романтичний палац за проектом одного з кращих англійських архітекторів Едуарда Блора⁹ (1789 — 1879). П'ять корпусів з баштами, відкритими і закритими дворами, сходами, прикрашеними різьбою по діабазу (місцевому зеленкуватому каменю, продукту виверження вулкану), складають незабутній розкішний архітектур-

ний ансамбль. З півночі архітектура головного корпусу нагадує палаци англійського Відродження часів правління Єлизавети Тюдор і є ніби живою ілюстрацією до лицарських романів Вальтера Скотта. І це не дивно, адже відомо, що архітектора Е. Блора і письменника В. Скотта зв'язувала багаторічна дружба. Інакше вирішений південний фасад, у декоративному оздобленні центрального порталу якого відчутні елементи мусульманської архітектури XVI ст. В інтер'єрах залів палацу, для оздоблення яких використовувалися рідкісні породи дерев і коштовні тканини, містяться чудові зібрання картин, скульптур, меблів, порцеляни тощо. А наповненість багатющої бібліотеки, колекції нот, гравюр, географічних мап красномовно говорять про виняткову освіченість Воронцових, їх інтерес до науки і мистецтва. Варто згадати, що саме М. С. Воронцов, який подарував 600 книг 1830 року, започаткував в Одесі Міську публічну бібліотеку, фонд якої з його легкої руки склав 18000 одиниць.

Палац, корпуси якого розміщені в горизонтальній площині, і парк, що піднявся від берега моря по вертикалі рельєфа терасами, складають єдиний чудовий ансамбль з навколишньою природою. Найактивнішу участь у створенні парку навколо Алукинського палацу брала Єлизавета Ксаверіївна Воронцова, чіє дитинство і юність пройшли у Білій Церкві, в Олександрії. Про розмах її зусиль і праці садівника Карла Кебаха говорять кілька цифр: до середини XIX ст. у парку було вже більше 270 видів дерев і чагарників, щодо квітів, то кількість сортів лише троянд перевищила дві тисячі. До речі, два сорти троянд — «Алупка» і «Графиня Єлизавета Воронцова» увійшли 1829 р. до світового каталогу троянд, всього два сорти з Росії — і обидва з Алуки.

До сьогодні збереглося прижиттєве зображення Єлизавети Ксаверіївни Воронцової того періоду її життя, коли вона, проймаючись чужими бідами, очолювала в Одесі «Общество призрения бедных». Італійський рисувальник І. Сольферіні (I. Solferini) виконав портрет з акварелі Жозефа Едуарда Тельгера, відомого австрійського портретиста, який надруковано 1834 року в літографській майстерні Олександра Брауна в Одесі⁸.

Прижиттєві портрети кількох Воронцових зберігаються і у колекції НБУВ. Це — портрет засновника Алупкинського палацу Михайла Семеновича в останні роки життя. Князь зображений на повний зріст у чині генерал-фельдмаршала з усіма нагородами. Його, вірогідно, намалював на камені відомий російський живописець, рисувальник і видавець В. Ф. Тімм з живописного портрета Франса Крюгера. Заслуговує на увагу чудовий прижиттєвий літографічний портрет батька Михайла Семеновича — Семена Романовича Воронцова, дипломата, який понад 25 років представляв Росію у Англії і Франції. Портрет зроблений з рідкісного оригіналу олівцем, вірогідно, у 1820-і роки. Цікавий також літографічний портрет Воронцової-Дашкової роботи російського гравера Калашникова, так званий офіційний портрет зі стрічкою через плече, зіркою і портретом Катерини II на грудях. В колекції НБУВ зберігається один з 565 примірників, що побачили світ 1834 року. Катерина Романівна Воронцова-Дашкова, жінка виняткових здібностей, протягом 1782 — 1796 років була президентом Російської Академії наук. І, парешті, Катерина Семенівна Воронцова, сестра першого власника Алупкинського палацу, яка, досконало володіючи кількома іноземни-

Прижиттєвий портрет графа Семена Романовича Воронцова. Париж, 20-і роки XIX ст. Літографія невідомого гравера з рідкісного оригіналу олівцем

ми мовами, багато років вела в Англії дипломатичне листування батька. Одружившись 1808 року з лордом Георгом Августом Пемброком, Катерина Семенівна Воронцова посіла відповідно високе місце при англійському королівському дворі. У Національній бібліотеці України зберігається прекрасний її прижиттєвий портрет на міді майстра пунктирної техніки Георга Зігфріда Фаціуса (G. S. Facius) за живописним оригіналом славнозвісного англійця Томаса Лоуренса (T. Lawrence).

Не обійшли увагою художники того часу і палац та парк Воронцових в Алуці. Дивовижну панораму алупкинського ансамблю з берега моря на фоні живописних гір відтворив у своїй літографії В. Ф. Тімм. Вишуканою гармонією архітектурних і природних форм зачаровував палац Воронцових і відомого італійського художника Карло Боссолі, який видав 1856 року в Лондоні альбом «The beautiful scenery and chief peaces of interest in the Crimea»¹¹. Вміщені в альбомі 52 кольорові гравюри дають найбільш повне уявлення про Крим середини XIX ст., видатні пам'ятки архітектури та самотні й чарівні

кримські краєвиди, вигляд, побут та звичаї кримських татар.

Завезений 1820 року п'ятирічним хлопцем до Одеси Карло Боссолі саме тут прожив 23 роки і сформувався як художник. Італійські мистецтвознавці, які вивчали його творчість, визнають, що крім декоративності і яскравої виразності Боссолі властива точність зображення архітектурних споруд і людей на фоні пейзажу або в інтер'єрі. «Обязательство безукоризненной честности»¹² в зображенні перетворюють рисунки художника в документи першорядної ваги при вивченні архітектурних пам'яток півдня України. Крім самого Боссолі з його рисунків робили літографії англійці Е. Уокер (E. Walker), Р. Томас (R. K. Thomas), Д. Нідхем (J. Needham) та інші.

Україна в минулому часто ставала ареною війн і революцій, які супроводжувалися руйнаціями й грабуваннями. Потім по краплинах усе збиралося і відновлювалося знову і знову. Ми повинні вклонитися людині, яка волею обставин опинилась напередодні війни на посаді директора палацу-музею, Степану Григоровичу Щеколдіну¹⁰. Саме він з кількома співробітниками музею став на перешкоді знищенню палацу як у листопаді 1941 р. під час відступу наших військ, так і у травні 1944 р. під час втечі німців мали його знищити. Тепер є безліч можливостей на власні очі пересвідчитись, що ми могли втратити, якби кілька чесних людей два з половиною роки фашистської окупації, балансує над прірвою, не зберегли пам'ятку цю красу.

На це втрачалися роки. Ось і палац Олександра III в Масадрі, ставши музеєм кілька років тому, відчинився для

відвідувачів. Але дещо зникло назавжди. Так, Георгієвський монастир у Балаклаві, що проіснував десять століть, залишився в первісному своєму вигляді, на превеликий жаль, лише в гравюрі, яка була створена 1882 року на честь його 1000-ліття і зберігається у фондах НБУВ.

Давно вже немає тих людей, які створили ці парки і побудували палаци, як і тих, для котрих вони створювалися, але прекрасні споруди лишилися, вони прикрашають нашу землю, наше життя, вони розкривають сторінки нашої багатой історії як мовчазні її свідки.

1. Костомаров Н. Поездка в Белую Церковь // Киевская старина. — 1882. — Т. 2. — Май. — С. 241–256.
2. Криворучко Д. М. Олександрія. — К., 1979. — С. 12.
3. Косенко І. С., Храбан Г. Ю., Мітін В. В., Гарбуз В. Ф. Дендрологічний парк Софіївка. — К., 1996. — С. 66.
4. *Sophiowka*: Poeme polonais par Stanislaw Trembecki / Traduit en vers francais par le Comte de Lagarde. — Vienne, 1815. — 160 s.
5. Мусієнко П. Пригода з портретом // Вечірній Київ. — 1960. — 22 серпня. — С. 4.
6. Магиде В. Пастель // Наше наследие. — 1988. — № 3. — С. 132–133.
7. Ретин И. Далекое близкое. — Изд. 5-е. — М., 1960. — С. 142.
8. Московская изобразительная Пушкиниана. — Изд. 3-е, перераб. / Авт. сост. Л. И. Вунч, Е. В. Муза, Е. В. Павлова. — М., 1991. — С. 100–101.
9. Алушка. Дворец и парк Галиченко / Из истории усадебной культуры Южного берега Крыма: Альбом / авт. текста А. А. Галиченко. — К., 1992. — 239 с.
10. Щеколдин С. Г. Дворец и война // Наше наследие. — 1992. — №25. — С. 97–107; 1993. — №26. — С. 97–107.
11. *The beautiful scenery and chief places of interest in the Crimea* / From painting by Carlo Bossoli. — London, 1856. — 52 il.
12. *Одесса в произведениях графики XIX века* / Авт. вступ, ст. В. В. Солодова, Л. В. Фабрика. — Одесса, 1996. — С. 6–7.